

A SZENTEK TISZTELETÉNEK NÉPSZOKÁSAI XVII. SZÁZADI ÉNEKESKÖNYVEINKBEN

Tíz évvel Mohács után, 1536-ban megjelenik az első magyar nyelvű énekeskönyv, a protestáns Gálszécsi István munkája, előszavában a szerző polgárjogot követel a honi nyelvű népéneknek: *Ne láttassik tehát senkinek magyar nyelven való éneklis a zent egyházba zidalmazasnak lenni.* Az első énekeskönyvet követte a többi is; így aztán a katolikus reformáció sem maradhatott tétlen. Telegdi Miklós esztergomi nagyprepost megvásárolja a bécsi jezsuiták nyomdáját; Nagyszombatban, saját házában állítja fel, s kiadja háromkötetes munkáját, melyben nyolc magyar nyelvű éneket is közöl. Hajnal Mátyás jezsuita már tizennégy éneket ad közre, Kisdí Benedek nevéhez fűződve pedig végre megjelenik az első magyar katolikus énekeskönyv, a *Cantus Catholici*, 1651-ben. Természetes, hogy az egri püspök költségén és neki ajánlottan megjelent munkát nem ő maga szerkesztette és gondozta, ezt a munkát Szőlősy Benedek SJ végezte. A homályban maradó szerkesztő nevét csak három évszázad múlva sikerült a kutatásnak megállapítania; a következő énekeskönyv, a Szegedi Ferenc Lénárt „Méltóságos Egri Püspök Urunk ó Nagysága akarattából és bővkező adakozásából kibocsátott Magyar és Deák, Keresztyéni Catholicus Énekek Istennek nagyobb dicsőségére és Magyar-Ország Lelki Vigasztalására” (1674) ugyancsak *Cantus Catholici* címet viselő mű szerzői azonban már megnevezik magukat: Lubovienski Ferenc és Pilgram Gergely jézustársasági atyák személyében. Nem alaptalanul nevezik ezt a művet a vele foglalkozók a legmagyarabb gyűjteménynek.

A század további nyomtatott, valamint számtalan kéziratos könyvből még kettőt kell megemlítenünk, melyek dolgozatunk forrásul szolgáltak: az Erdély Pázmányának nevezett Kájoni János *Cantionale Catholicum*-át (1676), és Náray György egri kanonok *Lyra Coelestis*-ét (1695).

Az énekeskönyvek mellett azok szerzőit is meg kellett ismernünk, csak így válik érthetővé, hogy a korabeli *prudencia pastoralis* mit tekintett pasztorációs eszköznek.

Énekeskönyveink nagyjából a *proprium de tempore* beosztást követik, az úrnapi körmenet énekei után következnek a szentek énekei, ez azonban már nem a *proprium de sanctis* beosztás szerint, hanem az apostolok, vértanúk, szüzek, hitvallók közös énekei után *Az esztendőn való magános szentek* következnek, a naptári év sorrendjében. Nézzük meg, kik voltak azok a szentek, akikről eleink megemlékeztek, különösen tisztelve őket. Legbővebb ebből a szempontból a Szegedi püspöknek ajánlott *Cantus Catholici*, mely januárban Szent Pál megtéréséről, februárban Apollóniáról, Mátyásról, márciusban Gergelyről, Józsefről, áprilisban Albertről, Györgyről, Márkról, májusban Fülöp-Jakabról, júniusban páduai Szent Antalról, Keresztelő Szent Jánosról, Lászlóról, Péter-Pálról, júliusban Mária Magdolnárról, Jakabról, Annáról, Ignácról, augusztusban Lőrincről, Kláráról, István királyról, Bertalanról, szeptemberben Rozáliáról, Mátéról, Mihályról, Zsófiáról, októberben Ferencről, Simon-Tádéről, novemberben Mindenszentek mellett Imréről, Mártonról, Szaniszlóról, Erzsébetről, Cecíliáról, Katalinról, Andrásról, az év utolsó hónapjában pedig Ferenc, Borbála, Miklós mellett Szent Tamás apostoloról emlékezik meg. Karácsony oktavájának három vértanúját csak egyik karácsonyi énekének három egymást követő versszakában említi meg.

Kájoni és Náray nem valamennyi itt felsorolt szentet veszik be könyvükbe, de egy-egy újabb szentről szóló éneket közölnek: Bonaventúráról és Illestről, illetve Szent Ágnesről. Ennek a két könyvnek szerzői nem követik az előbbieket beosztását, az említett szentek a *de confessoribus*, illetve Szent Ágnes *A több dicsőült szentekről* fejezetben kell keresnünk.

Az énekek többnyire az illető életének történetét öntik formába, csodáit említik meg, orationak ható tanulsággal, vagy egyenesen kéréssel zárulnak, doxológiát már nem mindegyiknek végén találunk. Ezek közé szövik be az ismeretlen szerzők azokat a megállapításait, kéréseit is, melyekből magyar népünk

kultuszára következethetünk: milyen kéressel melyik szentjét kereste fel, kihez milyen — hogy egykorú szóval nevezzük — nyavalyájában fohászzkodott énekeiben. A szent életének példája és az oratio közt gyakori a párhuzam, például a rostélyon megégetett Szent Lőrincet kéri, könyörögjön értünk, hogy Jézus szerezteivel égjünk: „tűzzel ha bánt az ellenség, segéljen minket is szent Istenség”. Vagy a bőre lenyúzásával vértanúhalált halt Szent Bertalan példája arra intsen, hogy bőrünket mi se sajnáljuk Krisztusért, *tűrvén testben*. Magyar szentjeink példájára és a tanulságra vagy könyörgésre is szép gondolatritmusos példákat találunk, például Szent Lászlónál:

*Szent László királyunk könyörgése által,
Megáldassék földünk régi állapottal,
Hogy Istent dicsérjük vígan minden móddal,
ez szent királlyal.*

Másik Árpád-házi szentünket, Erzsébetet arra kéri, hogy amint ő Jézus országába rejtette kincseit a szegényeknek, a mi kincseinket — lelkünket — is kösse Isten oltárához.

A Szeged melletti tápéiak által még napjainkban is számon tartott Szent Apollónia ünnepének tisztelete középkori kódexeinkben már megtalálható, őseink is Szent Apalín asszonyhoz fohászzkodtak, ha fogfájás kínozza őket. A fogai elvesztésével 249-ben Alexandriában mártírhalált halt szűzhöz századokkal később így énekeltek:

*Nyavalyások szószólója, foga fájók orvoslója,
Oh Apollónia szent szűz, kit Jézusért égetett tűz;
Nyerd meg nekünk szolgálódnak, hogy fogaink ne fájjanak,
Minthogy az édes Jézusért, fogaid verték, ontván vért.
Más nyavalyák se ártsanak, könyörögj értünk Jézusnak,
Hogy néked énekelhessünk, veled Istent dicsérhessük.*

Nyugaton fejfájás ellen is szokták Apollónia segítségét kérni, hazánkban nem, viszont egyelőre magyar specifikumnak látszik, hogy szülő nők is fohászkodtak hozzá, bár fenti énekünk szerzésének idején talán már nem, inkább csak a középkorban.

Nemcsak falusi, hanem városi lakosok is kivétel nélkül ismerik Mátyás apostol napjának időjárás szabályát, a népi szólás is Jégtörő Mátyásként tartja számon ünnepét. Megértéséhez tudnunk kell, hogy a szent apostol kivégzése fejszéssel való lefejezéssel történt, már ókori ábrázolásain is fejszéssel együtt jelenítették meg, kezében tartotta. Ezért lett védőszentje mindazoknak, akik fejszéssel, bárdal, szekerével dolgoznak, mint ácsok, faragók, mészárosok, kovácsok. Magyar népünk látva ábrázolását, mivel ünnepe úgyszólván tél végére esik, fejszéjéhez fűzte a jég megtörésének magyarázatát. A Szegedi-féle *Cantus Catholici* szerint így énekeltek róla:

*Jézust hirdetvén szerével, szent fejét vevék fejszéssel.
A te drága szent fejszéddel, ellenségünk hadát üzd el,
Szent fejszéd lelkünket mentse, romlott hazánkat építse.*

A május elsején ünnepelt Szent Fülöp és Jakab apostolok énekének Jézusért szenvedtek, egekbe ma mentek, két szent virág, egy zöld ág sorait felületes olvasásra költői fogásnak gondolhatnánk, jobban figyelemre véve azonban észre kell vennünk, hogy a virág és zöld ág szavak az e napon állítani szokott májusfára vonatkoznak. Hazánkban az erre vonatkozó legelső magyarazatot Temesvári Pelbárt, Mátyás korának nagy hitszónoka adja. Két legendát is idéz. Fülöpöt Hieropolisban meg akarták ölni, házat zöld ággal jelölték meg, hogy megismerjék, reggelre kelve azonban Isten angyala minden házat ugyanúgy megjelölt, így ellenségei nem találták meg az apostol szállását. Mások szerint mind Fülöp, mind Jakab apostol kivégzési eszköze fa volt: keresztifa, illetve ványoló rúd. Pelbárt maga azzal magyarázza a májusfát, hogy régi idők óta erdők és ligetek árnyas kellemességével üdítik az emberek ezen a napon magukat, a keresztényeknél pedig az örök haza kívánását kell felkeltenie, melyről az e napi evangélium is szól. A közel négy évszázados magyarázathoz még egy legenda párhuzamát hozzáfűzhetjük, mely szerint Szent Jakab fából készült, jeruzsálemi püspöki székét sokáig mutogatták, nem esett bele a szű. Amint látjuk, mindenütt fáról van szó,

nem volt nehéz tehát az ünnepen állított, pogány korból ránk maradt bajelhárító zöld ágnek keresztény színezetű magyarázatot találni, melyről áhitattal énekeltek a XVII. században élt őseink:

*Mi lelkünk is megzöldüljön, hogy a szentek mellé üljön
Jézus keresztfáját, szenteknek példáját szüntelenül kövessük,
Világot megvessük, Istent félvén. Amen. Amen.*

Páduai Szent Antal mint veszett jószágoknak találója volt már eleinknél is ismert — vagy ahogy Kájoninál olvassuk: *Az elveszett marhát felkereste, / A nyavalyát el is széllyesztette.*

Tudjuk, hogy az elveszett tárgyak megtalálójaként tisztelt szent úgy jutott ehhez a patronátusához, hogy egy értékes kéziratát ellopták kolostorából, de hosszas keresés és imádkozás után a tolvaj visszavitte, mert az ördög halállal fenyegette meg, ha nem viszi vissza. Emellett van patronátusának etimológiai magyarázata is: a középkori francia jogban azokat a tárgyakat, melyeknek nem volt gazdája, illetve nem sikerült tulajdonosát megállapítani, *espaves* szóval jelölték, Pádua régi neve pedig *Paves* volt franciául. Mivel pedig Szent Antalt halála után mindjárt tisztelni kezdték, érthető, hogy a hangzásbeli azonosság juttatta a gazdátlan-elveszett tárgyak megtalálójának címéhez.

Énekében egy értelmezhetetlen sort is találunk: *Kik betegen fúlnak, veled meggyógyulnak.* Nem sikerült sehol sem adatot találnunk, hogy asztmásoknak, vagy más fulladással járó betegeknek védszentje, illetve életében orvosa vagy halála után csodatevője lett volna.

Ha egy pillantást vetünk a naptárra, rögtön észrevesszük, hogy a *praecursor* *Christine*nek, Keresztelő Szent Jánosnak ünnepe — mégpedig kivételesen nem halálának, hanem születésének ünnepe — éppen hat hónappal előzi meg azét, akinek előfutára volt. Bizonyos, hogy a IV. század folyamán kialakult ünnep naptári rögzítésében nemcsak az evangéliumra (*Luk* 1,36) gondoltak, hanem a nyári napforduló pogány megünneplésének szokásait is mérsékelni akarták. Ezek egyikeként legszívósabbja az úgyszólván napjainkig élő szentiváni tűz, és annak átugrálása. Így válik érthetővé, hogy miért találunk énekeiben annyi utalást a tűzre, fényre, ugrásra, mint a *Szent János fénye*, *Szent János lángját, elérvén napját*, vagy *röpöse örömben*, és számtalan más kitételek bizonyítják. Összefüggő strófában is találkozunk ezekkel:

*Anyja méhében, Jézus nevében, ugrott Szent János éltében;
Mert tűz lángjával, fénylett és égett Szent János oktatásával.
Azért mindnyájan, örvendjünk vígan, Keresztelő János napján.*

Mária Magdolna népünk leányainál, asszonyainál nemcsak bűnbánó életéről híres, hanem megtérése előtti szépségápolásáról is. *Per analogiam* foglalkoznak ők is külsejük gondozásával ezen a napon, melyet szépségvarázsló napként tart számon a néprajz. Nemcsak Ausztria, Németország és Svájc asszonyai fohászkodtak hozzá hajuk szépségéért, hanem a mi leányaink is szívesen vágják e napon hajukat, hogy olyan hosszú és szép legyen, mint Mária Magdolnáé. Ehhez nemcsak az aznapi evangéliumban hallott jelenet (*Luk* 38,44) segítette őket, hanem az egykori énekek is, melyek a bűnbánó szent szépségápolását így írják le:

*Kendőző vizeit drágán készítette,
Melyekkel orcáját gyakran kente-fente;
Cifrázott hajait sodrotta-tekerte,
Kevély szemöldökét megfeketítte.*

Az ének latin forrását nem ismerjük, 6. strófájának népköltészetünkkel való nagy hasonlósága miatt is hazai földön keletkezettnek gondolhatjuk:

*Ó örvendetes nap, melyre ma felköltem,
Az óra is áldott, melyen idejöttem,
Krisztus intésére ugyan megéledtem,
Világi éltémért magam meggyűlöttem.*

Szent Judás Tádénak mintegy négy évtizede látszólag új kultusza kapott lábra. Hogy mennyire nem tekinthetjük újnak, bizonyítja énekeskönyveinkben való gyakori előfordulása; a róla, illetve Simon-Judásról szóló énekek életüket és mártírhalálukat mondják el. A téli idő beálltát jelző népi szólás: *Közeleg a Simon Judás, reszkethetsz már inges-gatyás* megfelelőjét is megtaláljuk Nyugaton, például *St. Simon-Jüd brigt dem Winter unter die Lüd.*

Szent Márton is Európa-szerte ismeretes a népi meteorológiában, énekeskönyveink szerzőit is: *Mezítelent hogy megszántad, azzal a Jézust ruháztad.* említik meg. Nemcsak Ausztriában és Franciaországban, hanem nálunk is legismertebb ábrázolása életének az a jelenete, melyben kardjával kettévágja és megosztja köpenyét egy ruhátlan koldussal. Elég itt Donner szobrára vagy a szombathelyi székesegyház Maulberisch képére gondolnunk. Ez ragadta meg énekeskönyveink szerzőit is: *Mezítelent hogy megszántad, azzal a Jézust ruháztad.*

A legtöbb csodát Szent Miklósról találjuk anyagunkban. Érthető, hiszen csodái révén 71 foglalkozási ág művelői tisztelik patrónusukként. Nálunk is élt középkori kultuszáról azonban énekeskönyveink nem árulnak el semmit.

Láttuk, kik voltak azok a szentek, akiket a XVII. században különösen tisztelt népünk; lássuk most, hogyan ünnepelték napjukat. Faluhelyen még a két világháború közötti időben is gyakoriak voltak az ún. felünneppek. Ez annyit jelent, hogy — aki csak tehetett — reggel misét hallgatott, s utána nem mentek ki a határba dolgozni és nem fogtak be. Énekeskönyveink is utalnak erre az ünneplésre, például Szent Mártonnál:

*Magyarok ti ezézt az ő életét,
Kövessétek s szenteljétek ünnepét.* (Kájoni)

Vagy: *Gyermekek ma vigadjatok, nagy ünnepet tartsatok,
Szent Márton dicséretét szép éneklő szóval dadjátok.* (Náray)

Máshol a munkától való tartózkodásra céloz:

*A szent Bertalan apostolnak napját,
Szentelje a nép, s ne űzze munkáját:
Hogy a Krisztusnak viselje példáját,
Könnyű igáját.* (Kájoni)

Mondjuk Szent György Énekét, tartsuk meg az ünnepét. (Náray)

Az anyagunkban szereplő szentek sorának és az ünneplés módja mikéntjének végére érve, nyitva kell hagynunk a leglényegesebb kérdést: miért ezek a szentek fordulnak elő énekeskönyveinkben, és miért nem mások? Ha a 1092-ben tartott szabolcsi zsinattól, mely hazánkban először foglalkozott a megünneplendő napokkal, figyelemmel kísérjük a szentek ünnepeinek alakulását, bizonyos fokú ingadozást tapasztalhatunk. Egyes szentek a XI. századtól kezdve szerepelnek, másoknak a tisztelete visszaszorul, hogy helyet adjon eddig nem szerepelteknek. XVIII. századi énekeskönyveinkben, Bozói és Szentmihályi műveiben például ilyen új szentek szerepelnek: Flórián, Nepomuki János, Rókus, Vendel, Orsolya, Demeter és mások. Flórián és Nepomuki János tisztelete hazánkban a XVIII. század elején lett általános; érthető, hogy énekeket írnak tiszteletükre. De Rókusnak és Demeternek már a középkor első századaiban is virágzó kultuszuk volt hazánkban, miért hallgatnak hát róluk énekeskönyveink? Hogy a szerzetes szerkesztőket rendjük alapítója és szentjei fokozott mértékben ihlették meg, az természetes, de miért szerepelt például az egri egyházmegye egyik kiválósága, Szentmihályi Mihály anyyi éneket Assisi szentjéről, mint a rendjébe tartozó Kájoni? Ugyanakkor természetesnek kell vennünk, hogy Szent Donáttól és Olajbanfőtt Szent Jánostól, róluk szóló énekeiben — szülőterem vidéken és egyházmegyében élven — jégeső, fagy eltávolztatását kéri. Több szent, akiknek ünnepe népünknel még szinte napjainkban is jeles nap, például Szent Balázs, teljesen hiányzik nemcsak XVII—XVIII. századi, de még múlt századi gyűjteményekből is; viszont szerepelnek olyanok, akikhez hazánkban, eddigi ismereteink szerint, semmiféle tisztelet vagy szokás nem fűződött. A tárgyalt ünnepek közül több adófizető napként rögződött a jobbagyvilágban parasztságunk emlékezetébe, elsősorban György és Mihály, de Márton és Jakab is.

A magyar szentek viszonylagos gyér előfordulását azzal magyarázhatjuk, hogy mivel életük amúgy is ismert volt és szokás nem kapcsolódott ünnepükhöz, az énekeskönyvek szerkesztői nem tartották szükségesnek felvételüket, illetve több énekkal való szerepeltetésüket. Egyébként pedig egyháztörténeti kutatásunk nem áll még olyan fokon, hogy megállapíthatná, azért tisztelte-e a nép éppen ezeket a szenteket, mert az énekeskönyvek fölhívták rá a figyelmét, vagy azért írták meg a róluk szóló énekeket, mert a nép tisztelte őket.